

(II.)

Možnosti omluvy

My sami – a ti, kdo jsou vůči nám blahovlnní – máme pohotově myšlenky, jež mají zmírnit naši vinu. Nejde ovšem o to, zrušit vinu ve smyslu, který jsme pojmově rozvinuli, když jsme jej rozlišili a zase sloučili. Existují však hlediska, jež naznačují mírnější soud a zároveň ostřeji postihují a charakterizují druh viny, která je právě míněna.

§ 1.

Terorismus

Německo bylo za nacistického režimu káznicí. Vina spočívající v tom, že jsme se octli v této káznici, je politická vina. Jsou-li však jednou dveře káznice zavřeny, nemůže být káznice zevnitř otevřena. O zodpovědnosti a vině zavřených, která pak ještě zůstává

nebo vzniká, je nutno uvažovat vždy s otázkou, co lze v takové situaci vůbec činit.

Činit všechny vězně odpovědnými za hanebné činy dozorců je zřejmě nespravedlivé.

Bylo řečeno, že miliony – miliony dělníků a vojáků – měly odporovat. Ale neučinily to, pracovaly pro válčící režim a bojovaly – jsou tedy vinny.

K tomu je třeba říci: patnáct milionů cizích dělníků pracovalo pro válčící režim stejně tak jako němečtí dělníci. Není prokázáno, že se na jejich straně vyskytovalo více sabotážních akcí. Jen v posledních týdnech, když zhroucení bylo už na dosah, vyvíjeli cizí dělníci, jak se zdá, větší aktivitu.

Není možné uskutečnit větší akce bez organizace a vůdců. Požadovat od obyvatelstva, aby revoltovalo i proti teroristickému státu, znamená chtít nemožné. Taková revolta se může dít jen rozptýleně, bez skutečné souvislosti, zůstává naprosto anonymní, a proto i neznámá – propadá se tiše do smrti. Existuje jen několik výjimek, které vešly ve známost díky zvláštním okolnostem, ale i tak jen ústně a v omezeném rozsahu (jako např. hrdinství sourozenců Schollových, německých studentů, a profesora Hubera v Mnichově).

Udivuje, jak tu lze vznášet žalobu. Franz Werfel, který napsal brzy po zhroucení hitlerovského Německa

článek, v němž nemilosrdně obviňuje celý německý národ, řekl: „Jediný Niemöller se postavil na odpor.“ Ale v témže článku mluví o statisících, které byly usmrceny v koncentračních táborech – proč? – nu, přece proto, že odporovaly, i když většinou jen slovy. Jsou to anonymní mučedníci, kteří zmizeli – a z toho je jasně vidět, že účinný odpor nebyl možný. Až do roku 1939 byly přece koncentrační tábory něčím, co se týkalo jen Němců. I později se z velké části naplňovaly Němci. Počet politických zatčení v roce 1944 převýšil každý měsíc čtyři tisíce. To, že koncentrační tábory existovaly až doposledka, dokazuje opozici v zemi.

Domníváme se, že v obžalobách je někdy slyšet farizejský tón těch, kteří navzdory nebezpečí uprchli, ale nakonec žili přece – porovnáme-li jejich postavení s utrpením či smrtí v koncentračních táborech a s úzkostí v Německu – mimo teroristický útlak v cizině (třebaže tento emigrantský život byl plný utrpení), a nyní pokládají svou emigraci jako takovou za zásluhu. Proti tomuto tónu se můžeme oprávněně postavit a bez hněvu bránit. Ale existují i hlasy spravedlivých lidí, kteří prohlédli teroristický aparát a jeho důsledky. Tak píše Dwight Macdonald v časopise *Politics* v březnu 1945: Vrcholného teroru a viny jím vynucené se dosahuje alternativou: zabít, nebo

být zabit. Mnozí z velitelů, kteří byli určeni k střílení a vraždění – říká Macdonald –, se zdráhali podílet na krutostech, a byli zastřeleni.

Tak píše i Hannah Arendtová: Teror dal vzniknout udivujícímu jevu, že se na zločinech vůdců podílel německý národ. Z podrobených se stali komplicové. Ovšem jen v omezeném rozsahu, ale přece tak, že lidé, u nichž by to člověk nikdy nepovažoval za možné – otcové rodin, pilní občané, kteří svědomitě vykonávali své povolání –, v koncentračních táborech stejně svědomitě na rozkaz vraždili a prováděli ostatní ohavnosti.³

---

3 Hannah Arendtová to úchvatně s věcnou střízlivostí vylíčila ve svém článku Organizovaná vina (*Wandlung*, 1. Ročník, sešit 4, duben 1946; poprvé anglicky v *Jewish Frontier*, leden 1945).

§ 2.

Vina a historická souvislost

Rozlišujeme příčinu a vinu. Vysvětlení, proč se něco stalo a že se to docela nutně muselo stát, platí bezděčně jako omluva. Příčina je slepá a nutná, vina je vidoucí a svobodná.

Takto obyčejně přistupujeme i k politickému dění. Zdá se, že historická kauzální souvislost zbavuje národ odpovědnosti. Odtud plyne uspokojení, když se nám v neštěstí zdá, že lze pochopit nevyhnutelnost z účinných příčin. Mnoho lidí má sklon přijímat a zdůrazňovat odpovědnost, pokud jde o jejich aktuální činy, jejichž svévolnost by rádi zbavili omezení, podmínek a požadavků, ale na druhé straně mají i sklon při nezdaru odpovědnost odmítat a odvolávat se na nevyhnutelnou nutnost. O odpovědnosti se jen hovořilo, ale zkušenost, co to odpovědnost je, tu chybí.

Proto jsme po celá ta léta slýchali: Zvítězí-li Německo, bude to vítězství a zásluha strany, bude-li Německo poraženo, bude to porážka a vina německého národa. Ale u historických kauzálních souvislostí je tomu takto: nelze vzájemně oddělovat příčinu a odpovědnost, když činitelem je samo lidské jednání. Pokud se nějakého dění účinně zúčastní i rozhodnutí

a čin, je to, co je příčinou, zároveň vinou nebo zásluhou. To, co nezáleží na vůli a rozhodnutí, je pak pro člověka vždy zároveň úkolem. Jak bude probíhat, co je přirozeně dané, záleží jistě i na tom, jak to člověk pochopí, jak s tím naloží, co z toho udělá. Proto není historické poznání nikdy takové, aby mohlo chápat běh událostí jako naprosto nutný. Stejně jako nemůže nikdy nic jistého předvídat (jak je to možné např. v astronomii), tak ani nemůže při retrospektivní úvaze dodatečně poznat nevyhnutelnost celkového dění a jednotlivého jednání. Vidí v obou případech prostor možností a tento prostor, pokud jde o minulost, je jen bohatší a konkrétnější.

Toto poznání – historicko-sociologický náhled a historický obraz, který se načrtává – je zase samo činitelem dění, a potud i věcí odpovědnosti.

Mezi danými podmínkami, které jsou jako takové ještě mimo oblast svobody, a tudíž i viny a odpovědnosti, se uvádějí především zeměpisné podmínky a světodějinná situace.

1. Zeměpisné podmínky

Německo má na všech stranách otevřené hranice. Chce-li se udržet jako stát, musí být stále vojensky silné. Doby slabosti je činily kořistí států ležících západně, východně a severně od něho – a posléze dokonce i kořistí státu jižního (Turecka). Německo nepoznalo

vzhledem ke své zeměpisné poloze nikdy klid života bez ohrožení – jako Anglie a ještě více Amerika. Anglie si mohla pro svůj velkolepý vnitropolitický vývoj dovolit celá desetiletí zahraničněpolitické bezmocnosti a vojenské slabosti. A přesto nedošlo k jejímu dobytí. V roce 1066 proběhla poslední invaze. Země jako Německo, která se neudrží pohromadě určitými hranicemi, musela vytvářet vojenské státy, pokud si měla vůbec udržet svou národnostní povahu. Tento úkol plnilo dlouhou dobu Rakousko, později Prusko.

Zvláštnost právě existujícího státu a jeho vojenský ráz se vždycky vštěpovaly ostatnímu Německu jako skutečnost, kterou lidé pociťovali jako něco dost cizího. Bylo třeba usilovně si zastírat, že uvnitř Německa vládla v podstatě vždycky jen jeho část, která, i když také německá, byla ostatním částem cizí, nebo že bylo ve své rozptýlenosti bezmocné, a tak vydáno na pospas cizině.

Proto neexistovalo žádné trvale platné centrum, nýbrž jen přechodná střediska. Toto střídání mělo za následek, že každé z dočasných těžišek Německa mohlo být pociťováno a uznáváno za vlastní jen částí Německa.

A tak ve skutečnosti neexistoval ani žádný duchovní střed, v němž by se byli všichni Němci setkávali. Ani naše klasická literatura a filozofie nebyly majetkem německého národa, nýbrž jen vzdělanec-

ké vrstvy, se kterou se však bylo možné se setkat i za státními hranicemi Německa – všude, kde se mluvilo německy. A zde nenajdeme dokonce ani jednomyslnost v uznávání toho, co je velké.

Dalo by se říci, že zeměpisná poloha si jednak vynutila militarismus s jeho důsledky – všeobecným duchem poddanství, servilitou, nedostatkem vědomí svobody a demokratického ducha –, jednak učinila z každého státního útvaru nutně přechodný jev. Jen pokud tu byly příznivé okolnosti a neobyčejně rozvážní, vynikající státníci, mohl stát nějaký čas trvat. Jediný nezodpovědný vůdce mohl dovést stát a Německo navždy k politickému zániku.

Jakkoli správný je jeden ze základních rysů všech těchto úvah, přece je pro nás na druhé straně důležité nevidět tu nějakou absolutní nutnost. Jaká vojenská forma vzniká a jestli vystupují moudří vůdcové nebo ne, to nijak nevyplývá ze zeměpisné polohy.

V podobně zeměpisné poloze vedla např. politická energie, solidarita a rozvaha Římanů k úplně jiným výsledkům, totiž ke sjednocení Itálie a posléze k vytvoření světové říše – i když ovšem také zde byla nakonec svoboda zničena. Studium republikánského Říma je nanejvýš zajímavé, protože ukazuje, jak vojenský rozvoj a imperialismus vedou demokratický národ ke ztrátě svobody a k diktatuře.